

Filozofski temelji totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća u misli Hijacinta Boškovića

Borislav DADIĆ*

Sažetak

Autor u ovom članku donosi kritičku analizu filozofskih temelja totalitarnih ideologija dvadesetoga stoljeća, onako kako ih je razumijevao Hijacint Bošković, ali i kako ih prosuđuje sam autor. U tu svrhu autor najprije donosi osnovna shvaćanja pojma ideologije. Potom nas uvodi u proces formiranja moderne filozofije i društvenog poretka, zasnovanih na subjektivizmu i individualizmu, što su bile pretpostavke za nastanak rečenih ideologija. Analizirane su filozofske osnove nacionalsocijalizma: antiintelektualizam, dinamizam i mistika rase; talijanskog fašizma: apsolutni primat države nad osobom, te komunizma: grubi materijalizam, antikršćanstvo i novo poganstvo.

Ključne riječi: ideologija, fašizam, nacionalsocijalizam, komunizam

Uvod

Filozofija je od svojih početaka imala veliki utjecaj na čovjeka i njegovo društvo. Sjetimo se samo hvalevrijednih pokušaja Sokrata, koji je svoje filozofsko istraživanje u potpunosti usmjerio prema tome kako Atenjane učiniti boljim ljudima, ili Platona koji je zamišljao svoju državu koja bi bila organizirana analogno dijelovima ljudske duše. Na žalost moramo se prisjetiti i najstarijih devijacija naravi filozofije koje nam potječu od sofista, posebno onih poznih, a koji su praktički filozofiju pretvorili u ideologiju. Slične primjere izvrtanja filozofije u ideologiju, bilo od onih koji se nazivaju filozofima, bilo od nekih drugih, možemo pronaći tijekom cijele povijesti filozofije. To se je na poseban način dogodilo u dvadesetom stoljeću kada su pojedini političari nastojali na raznim filozofskim temeljima izgrađivati svoja politička i društvena rješenja ili, točnije rečeno, svoje ideologije. Neke su od ovih ideologija poprimili tijekom svoga razvoja potpuno jasne totalitarne karaktere. Prije svega riječ je o fašizmu, nacionalsocijalizmu i komunizmu.

* Doc. dr. sc. Borislav Dadić, Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu. Odsjek za filozofiju. Prošireni i dopunjeni tekst izlaganja održanog 27. travnja 2002. na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu na međunarodnom znanstvenom kolokviju »Kršćanski filozofi između srpa i čekića. Hrvatski kršćanski filozofi u vremenu od 1945. do 1990.«

Opasnost da se jedan dio stvarnosti apsolutizira i proglašava univerzalnom istinom uvijek je pratio čovjeka, kao što su nastajanje i propadanje ideologija uvijek pratile različite forme »volje za moć«, popraćene raznim rušenjima izvana i iluzijama iznutra.

No, prije nego što se uputimo u naše razmišljanje, pogledajmo što bi to bila ideologija. Moramo odmah reći da ne postoji jedna jasna i zadovoljavajuća definicija. Prvi pokušaj dugujemo Destuttu de Tracyju (1754.–1836.) koji je razmišljao na sljedeći način: budući da su ideje činjenice ljudske svijesti, naravno je da ideologiju razumijevamo kao znanost o idejama.¹ Drugačije značenje ovom pojmu daje K. Marx i njegovi istomišljenici, promatrajući ga u okviru socijalne borbe protiv vladajuće klase.²

Poseban doprinos u razumijevanju ideologije dao nam je K. Mannheim koji je razlikovao partikularnu i totalnu ideologiju.³ Filozofiji je interesantna ova druga i sva se Boškovićeva razmišljanja odnose na nju. Ona je ta koja dovodi u pitanje kriterije istine za koje smatra da su društveno i podsvjesno uvjetovani. P. Ricoeur je tijekom svojih istraživanja došao do jasne spoznaje da je temeljna funkcija ideologije oblikovati, konsolidirati i usmjeriti tijek djelovanja.⁴ Iz ovih istraživanja proizlazi bitna razlika između izvornog filozofskog promišljanja i ideološkog pristupa svijetu. Ova se prije svega nalazi u činjenici da u prvoj misao ima spekulativni karakter, a u drugoj isključivo instrumentalni karakter, kako je to jasno istaknuo L. Pareyson.⁵ Filozofska misao nam objavljuje istinu, a ideološka misao naprotiv proizvodi ideje koje služe u nekom djelovanju, najčešće društveno–povijesnom. Stalna je opasnost za filozofsku misao da ne upadne u ideologiju, što će joj se dogoditi ako pokušava opravdati ono što se ne da opravdati.

Nastajanje modernog poretka

Hijacint Bošković⁶ je svoja istraživanja o filozofskim izvorima fašizma i nacionalsocijalizma iznio po prvi put na jednom predavanju održanom 1938. godine, a

1 On piše o ideologiji u svojim djelima *Mémoire sur la faculté de penser* (1796–98) i *Projet d'éléments d'idéologie*, voll. I–V (1801–1815).

2 Usp. K. MARX, *Kritika Hegelove filozofije državnog prava* (1843.) i *Njemačka ideologija* (1846.). Marx svoju misao nije nikada označavao kao ideologiju, nego samo misao svojih klasnih neprijatelja, predstavnika buržoazije. Naprotiv H. Bošković smatra da je marksizam izvorno ideologija, što je onda povijest marksizma i komunizma jasno potvrdila.

3 K. Mannheim o ideologiji piše u svom poznatom djelu *Ideologija i utopija* (Bonn, 1929.). Partikularna ideologija je za njega ona koja se odnosi čisto na psihološko područje, tj. zanimaju je samo psihološki motivi neprijatelja — zbog čega on negira ili iskrivljuje konkretne činjenice ili situaciju.

4 Usp. SPERA, S., *Idelogia*, in »Dizionario di teologia fondamentale«, Cittadella Editrice, Assisi 1990., p. 566. Ricoeur donosi svoj stav u djelu *Tradicija i alternativa* iz 1980.

5 Usp. pojam *Idelogia* u »Dizionario delle idee«, Sansoni, Firenze 1977, p. 512.

6 Hijacint Bošković, civilnim imenom Ante, rođen je u Selcima na otoku Braču 1900., a umro 1947. u Starigradu na otoku Hvaru. Ulazi u Dominikanski red 1918. u Dubrovniku. U Rimu, na glasov-

godinu dana kasnije objavljenim kao studija u trećem svesku *Hrvatskoga socijalnog tjedna*.⁷ Svoja promišljanja započeo je analizom antikršćanskih zasada modernog društva, čije korijene vidi u davnoj renesansi XV. i VII. stoljeća.⁸ U društvenom životu se je događala pobuna obespravljenog čovjeka, ali i težnja za obnovom poganske kulture. Nekritički se je prihvaćalo sve novo, a odbacivalo staro — tako da nije bilo riječi samo o prihvaćanju poganske umjetnosti nego i poganskog načina djelovanja i mišljenja; jednom riječju, radilo se o cjelovitom poganskom svjetonazoru.⁹ Prvi rezultati renesansne obnove poganstva pojavili su se i na filozofskom području. Naime, u Europi se je pojavio jedan novi način razmišljanja, jedan novi pravac u filozofiji, oprečan skolastičkom načinu razmišljanja. Začetnik tog novog pravca bio je René Descartes, koji je odbacio tomistički realizam, a svoju filozofsku misao utemeljio na idealizmu.¹⁰ On je s pravom, smatra Bošković, nazvan ocem moderne filozofije jer od njega započinje jedan novi, možemo sigurno reći i jedan drugačiji način filozofskog razmišljanja od onog što ga je filozofija poznavala do tada. Za najbolje skolastičke filozofe bilo je očevidno da stvari postoje izvan nas i neovisno o nama te da smo ih mi sposobni spoznati. S Descartesom se počelo misliti da stvari ovise o nama i da ih mi na neki način određujemo. Konačna posljedica ovakvog razmišljanja bila je da mi stvari stvaramo. Bošković je bio svjestan da Descartes nikada nije izveo ovakav zaključak, »ali je on postavio principe iz kojih dosljedno proizlaze ovi zaključci«¹¹. To je onaj njegov princip da izvor sigurnosti, odnosno istine treba biti u nama, a ne u stvarima. Ovim je započeo put idealizma.¹² Stoga nas ne smije iznenaditi činjenica da su se u modernom periodu po-

vitom sveučilištu »Angelicum«, završava studij filozofije i teologije. Postaje svećenikom 1924. godine. Svoje studije je okrunio 1928. god. doktoratom iz filozofije na istom sveučilištu. Zahvaljujući svom znanstvenom radu, postigao je 1947. godine akademski stupanj i naslov *Magister in sacra theologia* koji se rijetko podjeljuje u njegovu Redu.

- 7 Usp. STRČIĆ, P., *Život i djelo dominikanca dr. Hijacinta Boškovića*, u Hijacint Bošković, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb 2000, str. 85. Ova je studija iste godine tiskana kao posebna brošura.
- 8 Razni su čimbenici, na raznim područjima čovjekova života, doveli do pojave renesanse, najprije u Italiji, a potom po cijeloj Europi. Glavna karakteristika renesansne misli je naturalizam koji se temelji na jednom specifičnom shvaćanju prirode, na jednoj vrsti animističkog (B. Telesio) ili čak i magijskog (T. Campanella) shvaćanja koje je bilo povezano kako s aristotelizmom (P. Pomponazzi) tako i s platonizmom (G. Bruno).
- 9 Usp. BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb 2000, str. 11.
- 10 *Ibid.*, str. 13. Bošković je bio svjestan da Descartesov način razmišljanja nije došao odjednom, već da svoje korijene ima još u dalekoj skolastici, ali je potpuno u pravu kada kaže da je principe moderne filozofije oblikovao i jednom za svagda postavio upravo Descartes. O Descartesovoj presudnoj ulozi u formiranju moderne misli može se vidjeti u iznimno vrijednom djelu francuskog tomiste Jacquesa Maritaina, *Tri reformatora. Luther, Descartes, Rousseau* (hrv. pr., Laus, Split 1995).
- 11 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 14.
- 12 Zanimljivo je kako J. Maritan naznačuje osnovnu Descartesovu zabludu. On jasno kaže: »Angelizam je Descartesov grijeh.« (MARITAIN, J., *op. cit.*, str. 63) i objašnjavanju ovoga je posvetio cijeli drugi paragraf poglavlja o Descartesu (*ibid.*, str. 63–89). Spomenimo također da ova Boškovićeva tvrdnja nalazi potvrdu i kod Maritaina, koji ovdje kaže: »Može se reći da je kartezijanski razum prije Kanta zastupao (*in actu exercito*) kantovski apriorizam« (*ibid.*, str. 85).

vijesti pojavila dva tipa metafizike: jedan bi bio metafizika misli, a drugi metafizika bića. Prvi svoj izvor nalazi u Platonovoj metafizici ideja, a drugi u Aristotelovoj metafizici realnih bića.

Ova idealističko–subjektivistička struja u filozofiji, koja se razvila dalje od Descartesa, »postala je filozofskom podlogom modernog društva«¹³. Ili još točnije, suvremeno društvo se je utemeljilo na dvije izvedenice idealističko–subjektivističkog smjera, na racionalizmu i idealizmu. Tako je moderni čovjek sada imao rješenje za cjelokupni život. Subjektivizmom je riješio svoj odnos prema samome sebi, racionalizmom prema Bogu, a individualizmom prema društvu. To je ponukalo Boškovića da ukratko obradi bit ovih triju načina mišljenja.

Bit se subjektivizma sastoji u tome što je postavio normu istine u subjekt, a ne u objekt. Može nam se učiniti da su ovo samo teoretska pitanja koja nemaju nikakvu direktnu vezu s praktičnim životom, ali Bošković smatra da nije tako. Jer, na primjer, ideolozi fašizma će graditi svoj sustav upravo na pretpostavci da vanjska stvarnost zavisi od misli, a ne obratno. Dosljedno tom principu smatrali su da moralni zakon ovisi o nama te da mi postavljamo normu i samom životu. Mislioci ovog usmjerenja na isti način su se odnosili i prema Bogu. Naš autor nam kao jasnu ilustraciju ove struje donosi primjer francuskog filozofa A. Loisyja, pripadnika istog smjera, koji na pitanje postoji li Bog odgovara da ga još nismo stvorili. Zato će on zaključiti da između idealista i ateista po pitanju Božje opstojnosti nema nikakve razlike.¹⁴

Praktična posljedica subjektivizma je odbacivanje vjere. Čovjek jednostavno više ne vjeruje u ništa što se ne može vidjeti. Postavivši razum kao jedinu normu istine, racionalist zaključuje da se ne može govoriti o istinama koje razum ne može doseći.¹⁵ Zato svaka istina mora biti djelo našega uma, inače ne bi bila naša. Ako je to tako, onda ne samo da je ovim odbačena nadnaravna religija nego i naravna. Budući da ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je razumu evidentno jasno da Bog postoji, ne smijemo to ni držati za istinu, a onda je ostao samo čovjek koji je na neki način postao sve. Tako smo od renesanse koja je čovjeka stavila u središte svijeta, došli do toga da čovjek odbaci sve ono što nije on sam.

Bit individualizma je »da je čovjek za sebe i da nije ni u kakvom odnosu s predmetima koji su oko njega, pa ni s drugim čovjekom«¹⁶. Čovjek je svijet za sebe i on nema nikakav društveni odnos. Bošković smatra da je J.–J. Rousseau najbolje izrazio ovu ideju, po kojoj se čovjek mora brinuti za svoje individualno dobro. U tu svrhu on može čak postaviti i takove zakone koji će štititi to njegovo dobro, bez obzira što će istodobno ugroziti drugog čovjeka. Ovakva je filozofija stvorila preduvjete da se dođe do zakona koji bi se mogao ovako formulirati: »Pojedincu mora

13 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 15.

14 *Ibid.*, str. 16.

15 Očito je da se je Bošković koncentrirao samo na jedan vid racionalizma, onaj gnoseološki koji je i ostavio najviše traga u njegovo vrijeme. Napomenimo da pored ovoga postoje još tri vida racionalizma: metafizički, etički i religiozni.

16 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 18.

biti stalo samo do toga kako će što više umnožiti svoje blagostanje.¹⁷ Ovakvom shvaćanju je pogodovalo materijalističko shvaćanje koje je negiralo postojanje bilo kakve duhovne supstancije i svodilo čovjeka na materiju. Rezultat ovakvog shvaćanja je raspadanje suvremenog društva, u kojem više ne postoje duhovne veze među njegovim članovima, nego materijalni principi koji dovode do odvajanja i propadanja. Zato u materijalističkom shvaćanju, koje ne poznaje osobu nego je poistovjećuje s individuumom, nema istinske ljudske zajednice, a društvo je svedeno na skup međusobno razdijeljenih pojedinaca.¹⁸

Liberalističko je shvaćanje nužno vodilo do rasula društvene zajednice, tako da ne iznenađuje što se je pojavila reakcija potpuno suprotna ovom rasulu. Bošković smatra da je u nastojanju da se zaustavi daljnje raspadanje i uništavanje društvenog života politička misao otišla u suprotni ekstrem i »zaplovila totalitarističkim vodama«¹⁹. Premda su vanjski oblici ovih ekstrema bili različiti, on je jasno uvidio da su im filozofski izvori bili u istoj zabludi, »po kojoj čovjek gubi smisao za realnost i svodi svoje sudove na subjektivni izvor, a zove se idealizam ili subjektivism«²⁰. Glavni oblici ovih ekstrema, koje je on onda i obradio, bili su fašizam, nacionalsocijalizam i komunizam.

Nacionalsocijalizam

Prvotna ideja fašizma kao političkog pokreta bila je da ujedini, odnosno spoji sve pojedince u jednu jedinstvenu, otpornu i čvrstu cjelinu, iz koje će onda izbijati golema snaga. Svaka država, sastavljena od mnogih pojedinaca, uvijek u sebi uključuje dva principa: princip mnoštva i princip jedinstva koji se ostvaruje u autoritetu. Problem nastaje kada se pre naglasi jedan od ova dva principa. Fašizam je, u to nema sumnje, ekstremno naglasio princip jedinstva u državi.

Bošković je bio svjestan činjenice da je ovaj princip neophodan kako bi se društvo očuvalo od propasti jer država u kojoj »vlada neobuzdana i nerazborita sloboda, tako da je u njoj princip jedinstva potpuno nestao, teži k anarhiji«²¹. Međutim, ako se ovaj princip neobuzdano naglasi, tako da se guši ili čak poništava sloboda, nužno se upada u tiraniju. A upravo se je to dogodilo svima trima totalitarnim ideologijama o kojima je ovdje riječ.

Svjestan da između fašizma i nacionalsocijalizma postoje velike sličnosti, ali i razlike, Bošković ih je promatrao upravo pod tim vidikom. Da bih pronašao spe-

17 *Ibid.*, str. 18.

18 Ovo razlikovanje između osobe i individue, koje ističe Bošković, poznavali su mnogi filozofi. Mi ćemo ovdje istaknuti samo dva: J. Maritana u već citiranom djelu (usp. J. Maritain, op. cit., str. 20–35) i Nikolaja Berdjajeva (usp., BERDAJEV, N., *Ja i svijet objekata. Pet razmišljanja o postojanju. Ogled filozofije samoće, društva i zajednice*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984, pogl. 5, str. 121–151).

19 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 21.

20 *Ibid.*, str. 21.

21 *Ibid.*, str. 25.

cificnosti njemačkog nacionalsocijalizma, naš se je autor dao na istraživanje njegovih filozofskih temelja, uvjeren da će ih pronaći u »povijesti njemačke filozofije, njemačke kulture i njemačkog duha«²². Tako je on mišljenja da teoretske osnove ove ideologije čine razni elementi, a prije svega hegelijanizam, antiintelektualizam, dinamizam i mistika rase.

Za Boškovića je shvatljivo da ljudi državu smatraju najvećim zajedničkim dobrom, za koje su oduvijek bili spremni i dati život. Međutim, u nacionalsocijalizmu se dogodilo nešto drugo. Došlo je do obožavanja države, što je za slobodnu ljudsku osobu potpuno neprihvatljivo i pogrešno. Naime, ovdje se apstraktna ideja koja je bila utjelovljena u državi uzimala »za konačni cilj svih ljudskih pojedinačnih i zajedničkih nastojanja« te je tako država postala »zadnji motiv moralnosti i prava«.²³

Počeci ove zablude nalaze se za Boškovića već kod Kanta, točnije u njegovoj ideji da se spoznaja temelji na zakonima koji su neovisni od osjetilnog iskustva. Poslije se preko Fichteova apsolutnog Ja i Schellingova Apsolutnog, završilo s Hegelovim »duhom«, što nije ništa drugo doli ideja koja se razvija i objektivira u raznim bićima. Kada se ova ideja ostvaruje u apsolutnom duhu, nastaje umjetnost, spoznaja i vjera, a kada se ostvaruje u objektivnom duhu, nastaje pravo, ćudoređe i društveni poredak. A »najsavršenija i zadnja objektivacija ideje je u društvu ili u državi«²⁴ u kojoj pojedinac, obitelj i cjelokupno društvo imaju svoj krajnji cilj. Za ovakvo shvaćanje država u sebi uključuje sve i ona čovjeku treba biti apsolutna vrijednost i norma svakog djelovanja, pa će shodno tome moralno biti samo ono što se podudara sa zakonima državne vlasti. Slično su državu shvaćali vodeći njemački mislioci prava tridesetih godina dvadesetog stoljeća. U temelju ovakvog apsolutističkog shvaćanja države nalaze se dva filozofska stava: monistički, po kojem se u jednome biću nalaze sve vrijednosti i subjektivistički — odnosno idealistički — koji taj prazvor apsolutne moći i sile države stavlja u ljudsku misao. Položaj čovjeka u hegelijanskom shvaćanju države izvrsno je sintetizirao J. Hoffmeister sljedećim riječima: »Sve što čovjek jest, čovjek zahvaljuje državi; on samo u njoj ima svoju bit. Svu vrijednost koju ima, svu duhovnu zbilju čovjek ima samo kroz državu.«²⁵

Koliko god nam izgledalo čudno da u Hegelovu idealističkom sustavu ima antiintelektualizma, Bošković smatra da on postoji, a daljnje cijepanje hegelijanstva

22 *Ibid.*, str. 26.

23 *Ibid.*, str. 27. Kada se ovo dogodi, ostvarit će se Berdjajevljeve riječi da »je država uvijek imala pretenziju da pređe svoje granice, a danas se je preobrazila u autonomnu sferu. Država nastoji biti totalitarna« (BERDJAEV, N., *Regno dello spirito e regno di Cesare*, Edizioni di Comunità, Milano 1954, str. 57).

24 *Ibid.*, str. 30. Doista za Hegela »država je božanska volja kao prisutni duh koji se razvija u zbiljski lik i organizaciju jednog svijeta« (HEGEL, *Filozofija prava*, 270, u H. MAIER — H. RAUCH — H. DEUZER, *Klasici političkog mišljenja, II: Od Lockeja do Maxa Webera*, Golden Marketing, Zagreb 1998., str. 180).

25 HOFFMEISTER, J., *Die Vernunft in der Geschichte*, u H. MAIER — H. RAUCH — H. DEUZER, op. cit, str. 111.

na ljevicu i desnicu najbolji je pokazatelj toga. Bitna značajka Hegelove filozofije je nedostatak istinske slobode. Naime, u ovom sustavu ideja je ta koja se razvija, ali ne slobodno nego »nekom fatalnom nužnošću spojena s nekim nužnim vitalizmom, bez određenosti i cilja«²⁶. Zato je iz ovakvog sustava razmišljanja mogla proizaći Besvijest E. Hartmana, Schopenhauerova fatalna volja i Marxova bezlična materija. Točno je da Hegel i Hartman govore o duhu kao o prvom principu, ali je prvome on neslobodan, a drugome je nesvjestan.

Za bolje razumijevanje naše teme posebno je važno Schopenhauerovo stajalište da je pratemelj svega volja, a svijet ne postoji, već je on samo naša predodžba. A kako misao ostaje zatvorena sama u sebi, ona ne može biti temelj razvitka i događanja u svijetu; to može biti samo volja. Zato djelovanje i nije ništa drugo nego »u zor pokrenuta ili objektivirana volja«²⁷. Razvoju iracionalizma je pogodovao i protestantski duh koji je na njemačkom tlu našao pogodno tlo. Sam je M. Luther, oduzevši mu slobodnu volju i nemogućnost opiranja grijehu, ponudio čovjeku da misli kako on hoće te mu predložio da svoju religiju utemelji na zakonima osobnog mišljenja i osjećanja.²⁸ Težnju prema iracionalnom, Bošković također nalazi i kod raznih njemačkih književnika, poput Herdera. Berdjajev, koji se je dugo bavio ovim problemom, čak je smatrao da se u temelju cjelokupne njemačke idealističke filozofije nalazi iracionalni element. Tako pradživo svega, ono iracionalno, maglovito i neodređeno, koje se objektivira u državi, poprima oblike nesvjesnog i iracionalnog dinamizma.

Povod za nastajanje dinamičkog elementa u nacionalsocijalizmu Bošković pronalazi u povijesnom prigovoru francuskog klasicizma upućenog Nijemcima da nisu dali ništa originalno u razvoju ljudske kulture. Ako se je Voltaire ponosio francuskim prinosom u izgradnji europske kulture na temelju razuma, njemački će duh odgovoriti tako što će svoju autohtonu kulturu graditi na dinamizmu i nastajanju (*Entwicklung*)²⁹. U njoj sve nastaje iz nižih formi jednim neprestanim razvojem i usavršavanjem. Tako država nije djelo slobodnog čovjeka, nego rezultat neprestanog sukoba među narodima u kojima slabiji narodi propadaju, a ostaju sve bolji i bolji narodi.

Bošković smatra da je glavni filozof ovog dinamizma bio F. Nietzsche »čiju nauku uzima III. Reich kao filozofski osnov svojega naziranja«³⁰. On nudi njemačkom narodu neki fatalni neograničeni zanos, poziva ga da prijeđe granice razuma i zaroni u dubine nesvjesnog praživota gdje se nalaze izvori neograničene primitivne životne energije. Prvi i temeljni zakon života koji je ponudio Nietzsche bio bi »da polučujemo uspjehe i da uvijek idemo dalje«³¹. Iz ovih principa nije bilo

26 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 34.

27 *Ibid.*, str. 35.

28 Izvrsna analiza osobnosti i temeljnih misli utemeljitelja protestantizma može se pronaći u knjizi J. Maritaina, *Tri reformatora* (hrv. pr., Laus, Split 1995).

29 Ovu je ideju Maritain sazeo u izuzetno prodornu misao: »U početku bijaše Djelovanje. Ta lozinka kojom se ponosi panteistički Faust ispisana je na stijegu smrti« (MARITAIN, J., op. cit., str. 51).

30 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 41.

31 *Ibid.*, cit., str. 42.

teško izvući zaključak da je zakon jačega neosporan i da jači uvijek radi dobro. Upravo je to zaključak do kojeg su došli zastupnici nacionalsocijalističke ideologije, kao i predstavnici ostalih totalitarnih ideologija dvadesetog stoljeća.

Kao što vidimo, Bošković je bio mišljenja da je službeni nacionalsocijalizam preuzeo Nietzscheovu filozofiju za svoj temelj. To je dugo bilo općeprihvaćeno stajalište, posebno kada se misli na Nietzscheovu doktrinu o nadčovjeku. Međutim, moramo reći da su najnovija istraživanja glede ovog problema pokazala da je utjecaj Nietzschea na ideologiju nacionalsocijalizma, kao i na samog A. Hitlera, bio znatno manji nego što se do sada držalo. Tako će Hasso Hofmann, izvrstan poznavatelj Nietzscheove misli, bez ustezanja ustvrditi da Nietzsche sigurno »nije bio ni 'pragermanski političar' ni politički odgojitelj, kako se na njega nekada pozivalo«. ³²

Bitnu značajku nacionalsocijalističke ideologije čini još jedna misaona koncepcija poznata pod nazivom »mistika rase«. U toj koncepciji čovjekova slika je uvelike potamnjena: čovjek više nema duše, uma ni slobodne volje. Sveden je na neku tajanstvenu primitivnu snagu, »koja izvire iz krvi i tla čistog nordijskog tipa« ³³. Sada se čovjek i država promatraju u okviru razvoja različitih rasa, što se očituje iz Hitlerovih riječi: »Država je organizacija zajednice živih bića, koja se duhovno naliče međusobno i ujedinjuju, da obezbjede trajnost svoje rasne naravi i da postignu cilj, koji je Providnost dodijelila njihovu postojanju«. ³⁴ Taj cilj nije ništa drugo nego, prema zakonu dinamizma, unaprijediti rasu, pa tako sve ono što vodi tom cilju jest dobro, a sve što koči taj razvoj jest loše. Tako čista rasa postaje vrhovno dobro, a ono postaje moralna norma života. Potom je ova prirodna snaga rase po nekakvom fatalnom razvoju došla do svog vrhunca u Vodi. Sva je koncentrirana u njemu i on je na neki način hipostazira. Bošković je bio iznenađen činjenicom s kakvim sljepilom mase predaju Vodi svoju slobodu i razum.

Ukratko rečeno, nacionalsocijalizam se u početku predstavio kao neka primitivna sila koju možemo nazvati misao, nesvjesnost ili rasa, ali koja je tek u početnom stadiju. Ona nema ništa konačno i stalno, ali u sebi krije silu koja se tek treba razviti i koja se u konačnici treba objektivirati u državi, i to onoj državi koja je hipostazirana u jednom jedinom čovjeku, tj. u Vodi.

32 HOFMANN, H., *Nietzsche*, u H. MAIER — H. RAUCH — H. DEUZER, op. cit., str. 280. Zanimljivo je da su i povjesničari došli do sličnih rezultata. Tako na primjer I. Mužić smatra da je kod Hitlera presudnu ulogu imao Schopenhauer, a ne Nietzsche (usp. MUŽIĆ, I., *Hitler i Izrael*, Orbis, Split 1997, str. 58–60). Kao potvrdu svojoj tezi Mužić navodi mnoge izvore, pa i riječi samoga Hitlera, koji je na pitanje Leni Riefenstahl zar njegov učitelj nije Nietzsche, odgovorio: »Ne, s Nietzscheom ne mogu mnogo početi, jer je on više umjetnik nego filozof. On nema kao staklo čist razum poput Schopenhauera. Naravno da ja cijenim Nietzschea kao genija, koji piše možda najljepšim jezikom koji danas ima njemačka literatura, ali on nije moj uzor« (L. RIEFENSTAHL, *Memoiren 1902–1945*, u MUŽIĆ, I., *Hitler i Izrael*, Orbis, Split 1997, str. 60).

33 BOŠKOVIĆ, H., *Filozofski izvori*, cit., str. 44.

34 *Ibid.*, str. 45. Istaknuo H. Bošković.

Talijanski fašizam

Fašizam se u Italiji najprije pojavljuje kao reakcija na komunizam i nema jasnu filozofsku orijentaciju. Osvajanjem vlasti on postupno preuzima hegelijanizam kao filozofsku osnovu za svoju političku doktrinu. Na poseban način se ovo ostvarivalo preko Giovannija Gentilea koji je kao ministar prosvjete (1922.) provodio reformu školstva u duhu idealističke filozofije. Kako se je Gentile uspio nametnuti društvu sa svojom idealističkom filozofijom, ona se smatrala službenom fašističkom filozofijom tog vremena. To se najviše očitivalo na kongresu »Talijanskog filozofskog društva« iz 1929. godine. Postupno nakon toga Gentileova filozofija gubi na širem društvenom utjecaju. B. Mussolini je najprije bio pod utjecajem ove filozofije i ona je sigurno utjecala na to da on na početku formira državu u totalitarnom smjeru, podređujući pojedinca državi. On narod shvaća kao materiju kojoj tek država daje formu. Država time postaje duša naroda i za Mussolinija »sve je u državi, ništa ljudsko niti duhovno ne postoji i *a fortiori* nema vrijednosti izvan države«³⁵. Uskoro će Mussolini, kao realan političar, napustiti idealističku filozofiju. Ovom zaokretu su pridonijele i pobune nekih parlamentaraca kršćanskog usmjerenja. Oni su tu filozofiju smatrali nespojivom s kršćanstvom i upozorili talijansku vladu na pogubne posljedice koje bi mogle proizaći iz vezivanja za tu filozofiju. Tako su predstavnici realističke i tomističke filozofije postupno u potpunosti istisnuli idealističku filozofiju. Zajedno s prevlašću realizma i shvaćanje države u fašizmu postupno se je išlo prema realističkom konceptu. Međutim, treba imati na umu da je Mussolini trajno gajio simpatije prema idejama N. Machiavellija, kao što je posjedovao i težnju za obnovom staroga Rimskog carstva. To je pridonijelo da su neki dinamički elementi, imperijalističke pretenzije i određena snaga volje bili trajno prisutni u ovom konceptu.

Komunizam

Bošković svoje gledište za navedene ideologije utemeljuje i na službenom stavu Katoličke crkve glede ovih ideologija. Izvori za taj stav su mu prije svega enciklike pape Pia XI., i to *Quadrogesimo anno* iz 1931. kojom je odbačen socijalizam; potom enciklika *Mit brennender Sorge* iz 1937., koja je bila upućena prvenstveno katolicima u Njemačkoj, i kojom je osuđeno »novo poganstvo«, odnosno nacional-socijalistička ideologija; te enciklika *Divini redemptoris* iz 1937., u kojoj je osuđen komunizam i svaka suradnja katolika s komunističkim partijom i komunističkom ideologijom. U ovom kontekstu treba procjenjivati i njegov članak pod naslovom *Borba protiv komunizma*.³⁶ U njemu nas on, zajedno s enciklikom, upozorava na opasnost koja prijete Europi i njezinoj kršćanskoj kulturi, a dolazi od bezbožnog

35 *Ibid.*, str. 50.

36 Članak je izašao 1937. godine u časopisu »Duhovni život« (br. 3, god. IX, str. 134–141).

komunizma koji ide za »izvrtanjem socijalnog poretka i rušenjem samih temelja kršćanske civilizacije«³⁷. Bošković uočava da je bitno za komunizam da je on protivjerski pokret koji želi iskorijeniti ideju Boga iz ljudskih srdaca, iz obitelji, društva i države. Zato on očituje »upravo đavolsku mržnju na sve što je sveto«³⁸ i pronalazi svoje saveznike u najrazličitijim učenjima, samo neka im je zajedničko to da su protiv Crkve, koju on nastoji uništiti zajedno s njezinim djelom u ovom svijetu. Komunizam se u ovoj borbi služi svim sredstvima kao i lažnim obećanjima — poput onoga o raj u na zemlji, a sve s ciljem da čovjeka odvraća od vjere u pravoga Boga. Ne iznenađuje stoga što Bošković prepoznaje komunizam, poput nacizma i fašizma, kao moderno poganstvo³⁹ i zato mu suprotstavlja duh i istinu Evandjelja kao nepobjedivo sredstvo istine. Promatrano čisto idejno, komunizam se je razvio na onoj istoj liniji razuzdane slobode koju je liberalizam unio u svijet. Naime, kada je liberalizam u svojoj drugoj fazi prešao u izravnu mržnju protiv Boga i vjere, poveo je čovjeka prema grubom materijalizmu na kojem će se izgraditi komunizam.

U zaključnim razmišljanjima Bošković ističe kako temeljne zablude političkih vrludanja njegova vremena proizlaze iz činjenice da moderna filozofija nema istinsko shvaćanje čovjeka. Zato on ovom krivom shvaćanju čovjeka suprotstavlja ono kršćansko, koje promatra čovjeka ponajprije kao slobodnu osobu koja je uvijek iznad države, a nikada obratno. Dapače, nikakav oblik države ne može biti cilj ljudskoj osobi, nego tek vremenito sredstvo preko kojega ona dolazi do svoje konačne sreće. Zato je, smatra on, nužno u ovom pitanju slijediti kršćansku filozofiju koja ističe prvenstvo duha nad materijom i dostojanstvo ljudske osobe, osiguravajući tako jedinstvo države uz istodobno poštivanje ljudske slobode.

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE 20TH CENTURY TOTALITARIAN IDEOLOGIES IN THE THOUGHT OF HIJACINT BOŠKOVIĆ

Borislav DADIĆ

Summary

This article presents a critical analysis of the philosophies underlying twentieth century totalitarian ideologies as understood by Hijacint Bošković, and as viewed by the author himself. The author, in order to achieve his objective, first puts forward some basic insights into the notion to which we apply the term »ideology«. Secondly,

37 Enciklika *Divini redemptoris*, br. 3. O komunizmu postoji jako mnogo literature, no za našu temu možemo uputiti na doista dobru i detaljnu studiju: MONGIARDO, G., *Il pensiero sociale della Chiesa, II: Le forze eversive dell'ordine sociale*, Tipografia Poliglota Vaticana, Roma 1973, posebno str. 253–635.

38 BOŠKOVIĆ, H., *Borba protiv komunizma*, u »Duhovni život« 3 (1937), god. IX, str. 136.

39 Usp. *ibid.*, str. 137.

he introduces the reader to the course of development taken by modern philosophy and the social order, which were founded upon subjectivism and individualism, the premises for the development of the said ideologies. Finally, he analyses the philosophical tenets of Nationalsocialism, which are antiintellectualism, dynamism, and the race mystique; of Italian Fascism, which is the absolute primacy of the state over the individual and also the philosophical tenets of Communism, which are anti-Christianity, a crude materialism and a new paganism.

Key words: ideology, Fascism, Nationalsocialism, Communism

